

ЛЕСКОВАЧКИ КУЛТУРНИ ЦЕНТАР

**ДИЈАЛЕКАТ – ДИЈАЛЕКАТСКА
КЊИЖЕВНОСТ**

ЛЕСКОВАЦ, 2009.

ЛЕСКОВАЧКИ КУЛТУРНИ ЦЕНТАР
ЛЕСКОВАЦ

ДИЈАЛЕКАТ – ДИЈАЛЕКАТСКА КЊИЖЕВНОСТ

Зборник радова са научног скупа одржаног у Лесковачком културном
центру 25. и 26. септембра 2008. године

Издавач

Лесковачки културни центар

Уређивачки одбор

др Радмила Жугић – научни саветник
проф. др Тихомир Петровић
проф. др Стана Смиљковић
проф. др Никола Цветковић
проф. др Јордана Марковић
мр Милена Стојановић
проф. Драган Радковић

Одговорни уредник

др Радмила Жугић – научни саветник

Рецензенти

др Радмила Жугић
проф. др Тихомир Петровић
проф. др Јордана Марковић
проф. др Жарко Бошњаковић
мр Милена Стојановић

За издавача

Тамара Гојковић, в.д. директор

Штампа

Слог, Лесковац

Тираж

300 примерака

О ПОКРАЈИНСКОЈ И ДИЈАЛЕКАТСКОЈ ЛЕКСИЦИ У ПРИПОВЕТКАМА ЛАЗЕ К. ЛАЗАРЕВИЋА

Апстракт: Као представник друге генерације писаца који су писали на народном језику и према Вуковим принципима, Лаза К. Лазаревић је усавршавао и дограђивао књижевно стваралаштво на народном језику, не само уношењем цивилизацијске и термилошке лексике, већ и лексике свога завичаја, о чему се са становишта савременог српског језика и говори у овом раду.

Кључне речи: покрајинска лексика, дијалекатска лексика, књижевни језик.

У развиту српског књижевног језика и успостављању нормативних узуса тог језика у поствуковском периоду, значајно место заузима језичко-стилски израз Лазе К. Лазаревића. Друга половина XIX века у српској књижевности карактеристична је по развоју и покушају стабилизовања књижевно-језичког израза након озваничења победе Вукових идеја и утемељивања принципа писања у духу народног језика. Писци тог времена (тзв. друга генерација писаца на народном језику), опредељени да поштују Вукове ставове, према којима је народни језик, нарочито сеоски, главни ослонац и инспирација за писање, суочили су се са проблемима и недоумицама. Наиме, Вук је за узор писцима препоручио источнохерцеговачки говор, избегавање локализама, војвођанских говора, црквенословенизама, туђица и сл., што није могло да буде довољно за модеран књижевни израз и интелектуално изражавање. Код прозних писаца из тог времена „који су се ослањали на локални говор нарочито урбаних средина [налази се] веома велики број дијалектизама“ (в. Фекете 1984, 91).

Лазаревићев књижевни опус састоји се од девет завршених приповедака (Швабица, Први пут с оцем на јутрење, Школска икона, У добри час хајдуци, На бунару, Вертер, Све ће то народ позлатити, Ветар и Он зна све) и осам недовршених (На село, Тешан, Секција, Вучко, Баба-Вујка, Стојан и Илинка, Побратими и У туђем свету)¹⁴⁵.

¹⁴⁵ При успостављању концепције рада на нашим описним речницима (Речник српскохрватског књижевног и народног језика – РСАНУ и Речник српскохрватског књижевног језика – РМС) била је предвиђена тотална, потпуна ексцерпција Лазаревићевог опуса, као представника писаца који су стварали на српском књижевном језику. Анализа лексике коју је употребио овај писац показала је да неке лексеме нису ушле у ове речнике, а неке су погрешно значењски представљене.

У овом раду, најпре ћемо се осврнути на дијалекатску лексику и указати на поједине фонетско-морфолошке црте Лазаревићевог језика, односно језика његових јунака, а потом навести неке од покрајинских речи и значења.

За квалификацију лексике неког писца као дијалекатске или покрајинске веома је важно са којег се становишта лексика посматра, тј. да ли је то садашња перспектива или време када је писац стварао: „стављање квалификатора покр., дијал., ... зависи од тога да ли пишчеву лексику посматрамо и одређујемо у односу на свеукупну лексику савременог језика или је узимамо као засебан део те лексике, дакле, саму за себе“.¹⁴⁶ Како је језик Л. Лазаревића заснован на народном идиому, превасходно на говору његовог краја, разумљив је велики број покрајинских и дијалекатских речи, из перспективе савременог српског језика.

При овом осврту на покрајинизме и дијалектизме код Лазаревића примењен је критеријум који полази од стања у савременом српском језику, те су као параметри одређивања покрајинских и дијалекатских речи (углавном) узети исти они које примењује РСАНУ. Дијалекатска лексика, као лексика народног ненормираног говора на ширем или ужем простору подразумевала би лексеме које су се током свог развоја покорице неком гласовном закону нетипичном за књижевни језик, док покрајинска лексика има ужи ареал употребе, а може исто гласити у више области, тј. говора.

Иако је у Лазаревићевим приповеткама екавски основни књижевни изговор, уз провејавање, ту и тамо, покојег ијекавизма – ђед(о), гриота, Биоград (што је и иначе особина говора села у мачванском крају, који осим што представља део шумадијско-војвођанског дијалекта, чува и поједине ијекавизме, као трагове ијекавских насељавања¹⁴⁷, те није необично колебање у замени јата), једна од приповедака – Школска икона – писана је доследно и прецизно ијекавски. Да ли је Лазаревић желео да по Вуковој препоруци пише чисто ијекавски (у чему је потпуно успео), не може се са сигурношћу тврдити. Да је писац свесно и савесно водио рачуна о томе потврђује употреба лексеме *слеме* у приповеци *Он зна све* (Чекај док му падне слеме на теме) и ијекавског дијал. облика *шљеме* у приповеци *Школска икона*.

Од дијалекатских и фонетско-морфолошких особина Лазаревићевог језика, за ову прилику, навешћемо само неке:

а) Паралелизам вокала *a / u* код глагола *изаћи / изићи* не постоји код Лазаревића. У свим приповеткама доследно је забележено: *изићи, изиђох, изиђе, изиђосмо, изиђете, изишао* и сл.¹⁴⁸

¹⁴⁶ Опширније о овоме в. Тешћ Милосав: 1982, 304.

¹⁴⁷ Више о пореклу становништва овог краја в. у Николић Б: 1966, 191 – 194.

б) У примеру *преда се* (Она гледа преда се) појављује се покретно *а*.

в) Форма *осем* (место осим) веома је честа.

г) Варијацију вокала *а / о* бележимо у примерима: *затворати / затварати, затворац, отворати, притворати*.

д) Као што и мачвански говор у већини случајева не познаје фонему *ф*, тако и овде она алтернира са фонемом *в*: у иницијалној позицији – *Вилип, фишек / вишек*, у медијалној – *кафа / кава, кафана / кавана, кофа / кова, Чифутин / Чивутин*, у финалној – *телеграф / телеграм*. Само у облику са замењеном фонемом *в* коришћене су лексеме: *Вилип, кавена, повранцузити се, чивутски*. Лексема која се доследно код Лазаревића јавља са непромењеним *ф* је *софра*, а она је забележена на терену, при проучавању мачванског говора, као једна од ретких лексема са незамењеним *ф* (в. Николић Б. 1966, 70).

ђ) Фонеме *х*, наравно, нема у говору Лазаревићевог краја. Међутим, Лазаревић је у већини случајева водио рачуна да, према Вуковим принципима, пише фонему *х* тамо где јој је по етимологији место. Ово се читује у примерима: *буха, глухо, духан, духанкеса, духати, духнути, искухати, кухар, кухарица, махрама, муха, прохин, сахат, скухати, сух, сухо, сухоњав, сухопарно, сухарак, ухо, хапс* и сл. Ипак, јављају се и лексеме у којима се фонема *х* губи: иницијално – *апс, апсеник*, медијално – *пустаија*, или се супституише гласовима *ј, в, к*: *вијор, дрктати, дуван, дуванкеса, дуванџија, марама, мува, уво* и др. У речима *хала, хат, сехирити* Лазаревић је забележио фонему *х*, иако је ту по пореклу није било¹⁴⁹.

е) У вези са судбином појединих консонантских група примећује се да иницијална група *кћ-* у неким случајевима остаје непромењена, а понегде (обично у дијалозима) се упрошћава, као и у народним говорима: *кћер, кћи, ћер, ћерка*, а да се иницијалне групе *пт-* и *пч-* такође упрошћавају у неким случајевима: *тице, тичићи, чела* (пчела).

ж) Занимљиви су двосложни мушки хипокористици, тј. властите именице м. рода са основом на консонант чији је номинатив јединине на –*о* и –*е*: *Мићо, Стево, Перо, Јоле, Столе* и сл. Промена ових облика није једнообразна. Облици на –*о* имају регуларну промену као именице I врсте: *Перо* – ак. (нађе) *Пера*, *Мићо* – дат. (заповедио је) *Мићу*, ак. (поп разбуди) *Мића*, што је карактеристика крајева у западној Србији и ијекавских говора. Међутим, има и одступања, када се именица *Перо*

¹⁴⁸ При екскерпцији Лазаревићеве лексике коришћено је издање Српске краљевске академије, јер су упоређивањем са неким каснијим издањима (после II светског рата) примећене поједине измене Лазаревићевог језика, било да су лекторске интервенције (*авлијски* м. *авлиски*), омашке које мењају значење (*баругџија* м. *бурегџија, поштена дијагноза* м. *потежа дијагноза*), а у једном случају изостављена је цела реченица.

¹⁴⁹ О фонему *х* види Стевановић 1975: 144.

мења као именице III врсте (ж. род на -а): (видео сам) *Перу* Зеленбаћа. Властита именица *Столе* у косим падежима има регуларне облике као именице I врсте: ген. (Нема весеља без) *Стола*, дат. (он рекне) *Столу*.

з) Номинатив множине именица м. рода у два примера има старе облике, без уметка -ов, односно -ев: *дуси* (духови) и *оци* (счеви), као и генитив множине именице *рак*: *рака*.

Говорећи о појединим фонетским и морфолошким особинама Лазаревићеве лексике већ смо набројали и неке дијалектизме, те ћемо им додати још примера: *весић*, *вијор*, *вишек*, *главња*, *дрктати*, *изјерити се*, *исповртити*, *јевтика*, *напошљетку*, *непрорачуњен*, *предићи се*, *прекршћати*, *приписати*, *притворати*.

С обзиром на то да је Лазаревићев језик заснован на народној основици, као и на говору његовог краја, не изненађује већи број покрајинских речи у његовом приповедању са становишта савременог српског језика. Овом приликом, навешћемо само неке примере:

а) имена за животиње: *барна* (име волу мрке боје), *ваичурина*, *дркела* (дртина, рага).

б) називи за људе према њиховим особинама: *кевиљ* (балавац), *манов*. (махнит човек, лудак), *иерима* (особа која представља терет, напаст, која је досадна, захтевна)¹⁵⁰.

в) имена предмета: *бркља* (мућкалица), *крндељ* (стари, дотрајали и неупотребљив пиштољ или пушка), *мосур* (цеваста направа за извлачење пића из бурета, каце и сл., натега) и сл.

г) називи за делове одеће и накит: *ђурдија* (дугачки женски огртач без рукава), *конђа* (повезача, убрадача) итд.

д) називи за радњу, дешавање као: *белусати се* (местимично, понегде се белети, давати бели одсјај, беласати се), *дуснути се* (љутнути се), *загаличати* (заголицати), *наклопити се* (прионути, навалити) и сл.

ђ) придеви: *бон* (тужан, болан), *болан* (у служби узречице при емоционалном обраћању, саопштавању), *шишкав* (здепаст, дежмекаст) и др.

е) прилози, као: *анасана* (до врага, до ђавола, бестрага)¹⁵¹, *отпут* (одједном, изненада), *туна* (том приликом, ту) итд.

ж) узвици, попут: *дела* (за подстицање, пожуривање или охрабривање некога да нешто уради: хајде), *нуто* (види, гле, ево) и сл.

з) речце: *јабогме*, *јабоме* (за појачавање тврђења: наравно, сигурно), *јакако*.

и) везник *јали* (или) итд.

¹⁵⁰ Одредница *иерима* оквалификована је у РМС као покрајинска реч, али само са значењем „глоба, новчана казна“, док Елезовић бележи и значења: *пустиња*, *пустолина*, *грех*, *кривица*. Код М. Златановића постоји и значење *стока која чини штету, од које нема користи, која је терет*.

¹⁵¹ Лексема *анасана* није регистрована у РСАНУ.

Овде треба споменути и лексеме које припадају књижевном језику, али се у Лазаревићевим приповеткама јављају у покрајинским значењима, као: *двор* (двориште). — У двору налазимо, ако је доцне пред вече, Планинку, бабину краву (Баба Вујка, 412), *допадати се* (изгледати, чинити се). — Браћо, – вели – тако ми се све допада да ће скоро куцнути за ме час (Школска икона, 108). *осоколити* (показати се, истаћи се неким добрим делом, гестом). — Зар за владику нов пут? – упитах ја зачуђен ... Нов, Бога ми, – рече Крсман. Али и он је осоколио. Читав дукат даде манастиру (На село, 345) и друге.

Анализа различитих типова лексике у приповеткама Л. Лазаревића, самим тим и дијалекатске и покрајинске, показала је, између осталог, да је Лазаревић веома брижљиво бирао и употребљавао одређене лексеме, водећи рачуна о језичко-стилском изразу, тематици, карактерима и друштвеној одређености ликова.

Овај рад би могао бити не само прилог тврдњи да се у језику сваког књижевника мора и треба наћи лексика његовог краја, већ и повод за нека друга презентовања, класификације и анализе лексике и савремених писаца који стварају на језику свога краја, чиме не само да чувају разноликост лексичког блага српског језика, већ и обogaћују књижевни језик. Међу њима би свакако своје место требало да заузму и дела Слободана Џунића, Радосава Стојановића, Радована Белог Марковића и других.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Елезовић 1935: Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта*. – Српски дијалектолошки зборник VI, свеска друга, Српска краљевска академија, Београд, 1935.

Златановић М. 1998: Момчило Златановић, *Речник говора јужне Србије (провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.)*. – Учитељски факултет у Врању, Врање, 1998.

Лазаревић Л. 1936: Лаза К. Лазаревић, *целокупна дела*. – Библиотека Српски Писци, Српска краљевска академија, Београд, 1936.

Николић Б. 1966: Берислав М. Николић, *Мачвански говор*. – Српски дијалектолошки зборник XVI, Институт за српскохрватски језик, Београд, 1966.

РМС 1967 – 1976: *Речник српскохрватског књижевног језика 1 – 6*, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб, 1967 – 1976.

РСАНУ 1959 – 2006: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика 1 – 17*. – Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд.

Стевановић М. 1975: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик I*. – Научна књига, Београд.

Тешић Милосав 1982: *Речник језика писаца у односу на општи речник*. – Лексикографија и лексикологија, Зборник реферата, Српска академија наука и

уметности – Филозофски факултет у Новом Саду – Филолошки факултет у Београду, Београд – Нови Сад, 1982, 301–304.

Фекете 1984: Егон Фекете, *Допринос српских писаца стварању српског књижевног језика у другој половини XIX века.* – НЈ XXVI/ 2-3, Институт за српски језик САНУ, Београд 1984, 83 – 93.

S u m m a r y

Natasa Vulovic

ON REGIONAL AND DIALECTIC LEXIS IN LAZA K. LAZAREVIC'S NOVELS

Paper discusses the regional and dialect lexis in literary opus of Laza K. Lazarevic. Lazarević is important representative of generation of writers who produced a significant work in a vernacular language after the language reform of Vuk Karadžić.